denkers*

Leszek Kołakowski

De onrust van onze eeuw

Jacques De Visscher
Alicja Anna Gęścińska
Guido Vanheeswijck, red.

Klement | Pelckmans

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl
www.pelckmans.be

Kołakowski's essay 'De onrust van deze eeuw' verscheen onder de originele titel 'Niepokój wieku naszego' in maart 2002 in *Gazeta Wyborcza* en is als hoofdstuk opgenomen in het boek *Czy Pan Bóg jest szczęśliwy i inne pytania* (Kraków, Znak, 2009).
Vertaling: Alicja Gęścińska en Steven Lepez.

© 2014 Uitgeverij Klement, Zoetermeer
Alle rechten voorbehouden.

Boekverzorging: Prezns, Marco Bolsenbroek

ISBN 978 90 8687 137 7 (Nederland)
ISBN 978 90 289 7768 6 (België)
NUR 730
D/2014/055/249

Inhoud

Woord vooraf **9**

HOOFDSTUK 1
ALLES IS DUBBELZINNIG **12**
Bewogen jeugd 12
De oorlogsjaren 16
De communistische denker 20
Het verdriet van Polen 24
Het begin als balling 26
Tegen het communisme 29
De ongelovige gelovige 32
Kołakowski als politiek filosoof 36
Kołakowski als Popularphilosoph 39

HOOFDSTUK 2
FILOSOFIE: NIET ZONDER IRONIE EN SCEPSIS WERKEN AAN DE GEEST VAN DE WAARHEID **43**
Filosofie als striptease 43
Twijfelachtige zekerheid 48
Priesters en narren 56
Lof der inconsequentie 58
Het essay – het proberen verwoorden 61
Waartoe die filosofische aankleding? 63
Kołakowski's vragen 65
Nogmaals de dubbelheid in ons spreken over de werkelijkheid . 68

HOOFDSTUK 3
NEGATIEVE VRIJHEID VOLGENS EEN CONSERVATIEVE LIBERALE SOCIALIST **73**
Inleiding 73
Conceptuele verwarring 77
Totalitarian Argument 80

Geen vrijheid zonder grenzen 82
Vrijheid, waarheid en veiligheid 87
Evaluatie van Kołakowski's vrijheidsbegrip 89

HOOFDSTUK 4
SPINOZISTISCHE VRIJHEID: VAN METAFYSICA TOT MORAAL 92
Onvermijdelijke vrijheid 92
Masochistisch determinisme 95
Spinozistische paradoxen 99
Beteugelde massa 104
Nederlaag van het denken 106

HOOFDSTUK 5
AFSCHEID VAN HET MARXISME 111
Een talentrijke filosoof, maar 111
Van orthodoxie tot revisionisme 111
Revisionisme: het werk van de intellectuelen 114
Heroriëntatie 120
De ontmanteling van de fetisjen: voorbij het historisch en objectivistisch materialisme 122
Het utopisme als fetisj 128

HOOFDSTUK 6
DECONSTRUCTIE VAN HET MARXISME 140
De consolidatie van een louterend afscheid 140
Deconstructie van een humanisme 144
De ideologische ontaarding van een filosofie 151
De eigen politieke positie 153

HOOFDSTUK 7
DE DUIVEL AAN HET WERK 156
Een vreemde persconferentie 156
Mythisch spreken over de duivel 158
Het gevaar van een ontkenning 164
Het kwaad – een blinde vlek 166
Andermaal het belang van de twijfel 171
Een manicheïsme? 174
Ons falen 177
Een recapitulatie bij wijze van besluit 181

HOOFDSTUK 8
SUÏCIDALE OF HERMENEUTISCHE METAFYSICA? 185
Drie vormen van 'horror' 186
Suïcidale metafysica 187
Hermeneutische metafysica 191
All Souls metafysici 195
Metafysica als een historische discipline 197

HOOFDSTUK 9
KOŁAKOWSKI'S SECULARISATIETHESE 202
De duivel als aanklager 202
Situering in het hedendaagse seculariseringsdebat 205
Secularisering en aggiornamento 207
Berlin, Taylor, Kołakowski 210
God? 213
Het conservatisme van de boeren 214

HOOFDSTUK 10
HET PROBLEMATISCHE HUMANISME 217
Traditioneel, verzoenend humanisme 217
Emancipatorisch humanisme 219
Kritisch humanisme 221
Mythisch humanisme 223
Prometheïsch (anti)humanisme 228

HOOFDSTUK 11
DE ONRUST VAN ONZE EEUW 232

BIBLIOGRAFIE
Boeken, essays & secundaire bibliografie 243

Register van persoonsnamen 256

Over de auteurs 259

Foto: Mariusz Kubik, 27 oktober 2007

Woord vooraf

In Oxford, waar hij woonde tot zijn onverwachte overlijden op 17 juli 2009, placht Leszek Kołakowski zijn bezoekers te vragen 'Hoe gaat het met de wereld?' Hij maakte zich zorgen over de ethische en spirituele situatie van de mensheid. Had hij antwoorden en oplossingen? Als iemand na een voordracht vroeg wat hij, na een kritische cultuurdiagnose, nog als oplossing kon voorstellen, repliceerde hij meestal met de opmerking dat hij die wel wilde weten: indien ik zou beschikken over de medicijnen voor de kwalen van de mensheid, zou ik mijn wijsheid geenszins verbergen.

Kołakowski kon aandachtig luisteren, zoals sommige foto's laten uitschijnen. Hij hoorde vaak sombere geschiedenissen, zoals filosofen en sociologen die graag op symposia vertellen, naast ook wel eens utopische uitschieters. Maar aan die somberheid leverde hij zich niet over, evenmin als aan utopische hersenschimmen. Hij bleef zich verwant voelen met de mensen die vertrouwen hebben in de waarheid en die bijgevolg niet geloven dat we met leugens gediend zijn. Tegelijk wist hij niet hoe de fanatici van de somberheid of van het barbaarse utopisme tegen te houden. En dan, niet zonder ironie, voegde hij er graag aan toe: eigenlijk zijn we niet wijs genoeg om precies te weten hoe alle oorzaken van onze kwalen te identificeren en ze te doden.

Toen Leszek Kołakowski overleed, realiseerden veel intellectuelen zich dat zij een medestander in het denken van vrijheid en menselijke waardigheid hadden verloren. Het is begrijpelijk dat dit gevoel toen het sterkst leefde in het door de geschiedenis sterk geteisterde Polen, Kołakowski's vaderland. Hij is geboren in 1927 in Radom en in de jaren vijftig en zestig was hij er het boegbeeld van de kritische reflectie, ook later, lang nadat hij onder het communistische regime *persona non grata* was geworden. Het zou echter fout zijn Kołakowski uitsluitend in de nationale Poolse context op te sluiten. Voor Europa en eigenlijk voor de hele westerse wereld was hij een *leraar* in de authentieke zin van het woord, en dus geen dogmaticus of alleen maar een belangrijke filosofieprofessor. Zijn geschriften vertellen ons iets wat wij niet mogen

vergeten, met name dat het onwaardig is inzicht en wijsheid, rechtvaardigheid en vrede, vrijheid en waarheid ondergeschikt te maken aan bedrog en eer, despotisme en eigenmachtigheid, geweld en uitbuiting. Herkennen we hem als een filosoof van de vrijheid, we moeten hem ook durven zien als een filosoof van de menselijke onmacht. Dat laatste maakt hem echter niet populair. Hij herinnert ons aan de onuitroeibaarheid van het kwaad ('De duivel is misschien niet onoverwinnelijk, maar hij is ook niet uit te schakelen. Het kwaad leeft in ons') en aan het feit dat we uiteindelijk sterven, in weerwil van onze bedrijvigheid om de volmaakte maatschappij te creëren en om ons eeuwige heersers over een maakbare geschiedenis te wanen. Pas dan dragen we verantwoordelijkheid als we, in onze vrijheid, onze eindigheid op ons nemen en in die eindigheid beseffen dat we alles niet zomaar kunnen laten gebeuren – hoewel we geen zekerheid hebben over wat dit allemaal inhoudt.

Uiteenzetten hoe Kołakowski ons uitnodigt om over vrijheid en waardigheid na te denken en ons daarbij vragen te stellen die we voor de oriëntatie van onze verantwoordelijkheid nodig hebben – dat is de opzet van ons boek. Het krijgt de titel mee 'De onrust van onze eeuw', omdat de mensheid zich op de drempel van die nog steeds nieuwe eenentwintigste eeuw terecht zorgen maakt of zij zich niet aan een barbarij uitlevert. De titel is trouwens ontleend aan een nog niet in het Nederlands vertaalde lezing die Kołakowski gaf in het begin van deze eeuw.

Als auteurs zijn we, elk met onze eigen achtergrond en benadering, geëngageerde lezers van de Poolse filosoof. We presenteren wat hij ons te zeggen heeft; tegelijk vertolken we zijn gedachtegoed, omdat we ons met zijn denken verwant en vertrouwd voelen. Onze explorateies brengen de lezer in uiteenlopende domeinen, want onze auteur is een 'omnipracticus', zowel een historicus die hoofdstukken uit de ideeëngeschiedenis uiteenzet als een systematicus die vraagstukken uit de cultuurgeschiedenis, de ethiek, de kennisleer, de metafysica en de religie verheldert. Kołakowski is zowel een professor die de technische moeilijkheden van een probleem niet uit de weg gaat, als een intellectueel die, voorbij elk academisme en voorbij de ijdelheid van de auto-referenties, thema's weet aan te raken waarmee wij in ons alledaagse leven te maken hebben. Empatisch volgen we zijn ondogmatisch filosoferen, dat getuigt van een wonderlijk vermogen om verschillende visies en inzichten te confronteren en te assimileren. We volgen zijn kritiek op religie, zijn vertrouwdheid ermee en willen, met hem, het religieuze ook niet tot iets anders herleiden. We trachten de door hem verdedigde liberale standpunten en zijn kanttekeningen daarbij te begrijpen, alsook het feit dat hij, afgezien van een korte communistische misstap, zich niet

door ideologie laat leiden in maatschappelijke, politieke of filosofische vraagstukken. We waarderen hoe hij, ironisch en sceptisch, vertrouwt op zijn eigen geest als kompas op de weg naar waarheid. Ja, we schreven dit boek omdat deze denker in geen enkel sjabloon past. Het merkteken van een echt vrije en ondogmatische denker is dat geen enkel merkteken echt schikt.

In onze taakverdeling maakt Alicja Gęścińska gebruik van de (niet vertaalde) Poolse bronnen voor de biografische gegevens, voor de kennismaking met Kołakowski's Spinozalectuur en met zijn metafysische en politieke vrijheidsopvatting. Daarbij neemt zij onder andere Kołakowski's nooit eerder vertaalde, bijzonder interessante en complexe proefschrift over Spinoza onder de loep. Met Steven Lepez heeft Gęścińska ook het hier opgenomen essay vertaald dat tevens de titel van de bundel draagt. Jacques De Visscher schenkt aandacht aan Kołakowski's specifieke manier van denken en gaat uitvoerig in op de exemplarische manier waarop de Poolse denker afscheid heeft genomen van het marxisme. Kołakowski's werk is echter geenszins te herleiden tot zijn kritiek op het totalitarisme. Als filosoof van de vrijheid en de onvolmaaktheid is hij ook een metafysicus, iemand die wijst op de metafysische vragen, die zich ondanks het hedendaagse humanisme en secularisme niet laten wegduwen. Dit thema vormt de kern van de bijdragen van Guido Vanheeswijck.

We hebben het nuttig gevonden een uitvoerige bibliografie op te nemen. De publicaties van Leszek Kołakowski kennen een merkwaardige diaspora. Dit is niet alleen te wijten aan het feit dat hij een banneling is, maar eveneens aan het feit dat hij zijn moedertaal steeds trouw is gebleven, wat hem overigens siert. Als polyglot schreef hij zijn oorspronkelijke werken in verschillende talen. Daardoor is het oeuvre enigszins een labyrint en is het haast monnikenwerk om uit te pluizen welk artikel, essay of voordracht in welke taal oorspronkelijk geschreven is, en wat daarvan latere vertalingen zijn (al dan niet door Kołakowski zelf gemaakt). De bibliografie is daarom een belangrijk hulpmiddel om een betere greep te krijgen op Kołakowski's imposante oeuvre. Een oeuvre als een intellectuele goudmijn. Dankzij de vertalingen van verschillende van Kołakowski's werken naar het Nederlands heeft de Nederlandstalige lezer zich de afgelopen decennia reeds vertrouwd kunnen maken met de rijkdom van Kołakowski's denken. Maar tegelijk valt er nog heel veel van die rijkdom voor het Nederlandstalige publiek te ontginnen. Dit boek hoopt daartoe alvast een stevige aanzet te bieden.

Jacques De Visscher, Alicja Anna Gęścińska, Guido Vanheeswijck

HOOFDSTUK 1

ALLES IS DUBBELZINNIG

Over het leven van Leszek Kołakowski

Alicja Gęścińska

De mens is verantwoordelijk voor alles wat hij doet.
(CCCN1 150)

Bewogen jeugd

> Er zit niets in mijn denken dat troost kan bieden. Ik denk namelijk niet dat de wereld vrolijk is of dat de wereld er vrolijker op zal worden. Ik zou ook niet weten op welke manier ik ertoe zou kunnen bijdragen dat de wereld vrolijker wordt. De wereld is het niet, punt. En echte troost kan enkel het religieuze perspectief bieden (CCCN1 179).

Dit citaat getuigt van een opvallend staaltje zelfanalyse uit Leszek Kołakowski's intellectuele autobiografie, die door publicist Zbigniew Mentzel is opgetekend in een tweedelige interviewreeks, waarvan het eerste deel in 2007 en het tweede in 2008 verscheen. Mentzel had maar liefst achttien jaar aan Kołakowski's mouw zitten trekken om hem uitgebreid te mogen interviewen om zijn biografie op te tekenen, maar Kołakowski voelde er niet veel voor om over zijn privéleven te praten. Hij stemde uiteindelijk in, maar ondanks zijn openhartigheid op vele vlakken behield hij in de gesprekken ook een duidelijke reserve.

Als Kołakowski al een pessimist was, dan toch vast en zeker geen zwartgallige; eerder een vrolijke pessimist. De in 1927 in Radom, een middelgrote stad in Polen, geboren Kołakowski was immers een filosoof die de humor, de spot, de ironie niet schuwde. Het is een zeldzame kwaliteit voor filosofen om een glimlach op het gelaat van hun lezers te toveren, maar hij beheerste dat vermogen als weinig andere denkers. Zeker in zijn meer toegankelijke essays durfde hij al eens een komische anekdote of zelfs een schijnbaar flauwe grap te gebruiken om een filosofische stelling te poneren. Een filosoof die met een kwinkslag of een knipoog zijn inzichten in mens en maatschappij vertolkte. Soms lichtvoetig, maar altijd diepzinnig.

Je zou daardoor toch op zijn minst de indruk hebben dat er wel degelijk iets opbeurends, iets vrolijks in het denken van Kołakowski schuilt. Misschien zelfs iets dat hoop geeft en troost biedt. Zo besteedde Janusz Dobieszewski, professor aan de Universiteit van Warschau en specialist in de Poolse en Russische filosofie, zelfs een heel artikel aan de troost die uitgaat van Kołakowski's metafysische wereldbeeld. Dat hebben we volgens Kołakowski dus fout. Hoe dan ook betekent het feit dat je troost kunt halen uit zijn denken niet noodzakelijk dat hij die troost er ook zelf heeft ingelegd.

Toch hoeft het ook niet te verwonderen dat Kołakowski zo'n hard oordeel over de wereld velt. Het leven is erg hard voor hem geweest. Zijn hele leven is getekend door de onrust van de twintigste eeuw, het tumult van de tijd, en het hoeft niet te verbazen dat dit zich ook in zijn denken vertaalde.

Al op jonge leeftijd, in 1930, verloor hij zijn moeder die aan nierkanker stierf; het is het enige onderwerp waarover hij in zijn openhartige autobiografie niet wenste te spreken. Ook zijn vader verloor hij voortijdig, tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij groeide op in bescheiden omstandigheden in een periode in de Poolse geschiedenis die getekend wordt door malaise op sociaal, politiek en economisch vlak. De periode van de 'tragische vrijheid', zoals de Poolse dichter Kazimierz Wierzyński (1894-1969) het interbellum ooit omschreef. Na de Eerste Wereldoorlog kreeg Polen, na meer dan honderd jaar bezet en verdeeld te zijn geweest, eindelijk zijn onafhankelijkheid terug. Maar de prijs van die herwonnen vrijheid was heel groot: chaos en onzekerheid alom.

Kołakowski werd dus onder een somber historisch gesternte geboren en die somberheid heeft zich al van jongs af aan in zijn geest genesteld. Zijn vroegste herinneringen gingen terug op zijn derde levensjaar. 'Mijn eerste herinneringen – fragmentarisch en onvolledig – stammen uit die tijd. Er zijn foto's van vroeger waarop ik twee jaar ben en op een van die foto's heb ik geschreven dat ik een optimistische kijk op de wereld heb. Maar voor zover ik me kan herinneren heb ik de wereld altijd een droeve plek gevonden' (CCCN1 19).

Ongetwijfeld werd dat gevoel enerzijds versterkt door zijn eigen zwakke fysieke gestel. Zowat zijn hele leven leed hij aan grote en kleinere lichamelijke ongemakken, waardoor hij het gevoel had nooit een echte jeugd gekend te hebben, jong en onbekommerd. 'Ik heb nooit ouderdom gekend, omdat ik nooit het gevoel heb gehad jong geweest te zijn. Ik heb nooit zo'n gevoel ervaren jong te zijn, waarbij de wereld nog open voor je ligt, dat je nog alles kan doen, dat Mickiewicz's *Ode aan de jeugd* aan mij gericht of voor mij geschreven is' (CCCN1 175).

Anderzijds droeg ook zijn sterk ontwikkelde gevoel voor (on)-rechtvaardigheid bij tot die sombere evaluatie van de wereld waarin hij leefde. Reeds als kind was Kołakowski zich scherp bewust van het onrecht in de wereld. Als zesjarige had hij ooit een gipsen beeldje van Napoleon gewonnen op de kermis, maar toen hij wat meer informatie over Napoleon verwierf en te weten kwam dat er zoveel bloed aan Napoleons handen kleefde, sloeg hij het beeldje prompt aan stukken (CCCN1 23).

Zijn leven lang stonden de ellende, de miserie, de hulpeloosheid uit zijn jeugdjaren hem scherp voor ogen. 'Ik herinner me hoe ik op een dag in onze straat een bedelaar met zijn handen vooruitgestoken zag staan. Het was geen typische bedelaar. Waarschijnlijk was hij werkloos of een arbeider die nog maar net zijn werk had verloren. Ik weet niet waarom, maar ik kan me zijn gelaat en blik nog ongewoon scherp herinneren. Je kon zien dat die man zich afschuwelijk schaamde, maar daar stond hij, op straat met zijn pet voor zich, omdat hij waarschijnlijk kinderen moest onderhouden' (CCCN1 29).

Ook aan het opkomende antisemitisme uit die tijd heeft Kołakowski heel wat pijnlijke herinneringen overgehouden. 'De scènes die zich voor mijn ogen afspeelden, al was het nog zonder bloedvergieten, waren uitgesproken vreselijk. Ik herinner me bijvoorbeeld hoe een jonge Joodse man in het postkantoor zijn hoed afnam waaronder zich een keppeltje bevond. Toen hij het loket naderde, sloeg een andere man met volle kracht tegen zijn hoofd, zodat het keppeltje van zijn hoofd vloog. Hij begon te schreeuwen dat het Poolse wapenschild in het postkantoor hing en dat de Jood er geen respect voor had… Ik verdraag geen antisemieten. De nonsens die ze kunnen uitkramen is verbazingwekkend. Als elfjarig jongetje hoorde ik van een andere jongen dat Joden geen zonlicht kunnen zien. Als ik dan vroeg waarom ze soms een zonnebril dragen, antwoordde hij: "Zo doen ze alsof…" In Łódź zijn drie van mijn schoolkameraden vrijwillig in de *Wehrmacht* gegaan. Twee ervan waren van Duitse afkomst, de andere niet. Het was een ongewoon geval. Hij had een vader die communist was, maar op een manier die ik niet eenvoudig kan omschrijven. Hij voelde zich erg aangetrokken door de ideologie van Hitler. Hij is ergens in een Duits uniform gestorven' (CCCN1 34).

Reeds voor de jonge Kołakowski was zijn plek – zowel zijn plek hebben als vinden – in deze wereld vol ellende niet vanzelfsprekend. In zijn jeugdjaren verhuisde hij meermaals tussen verschillende Poolse steden en na de dood van zijn moeder verbleef hij ook een tijd lang bij zijn tante in Łódź, waarbij hij zich soms maar vaag de aanwezigheid

en precieze activiteit van zijn vader herinnerde. Het was niet makkelijk voor hem in deze omgeving te aarden. 'Ik werd al na enkele dagen weggestuurd van de eerste school in Łódź waarnaar ze me stuurden. Ik herinner me hoe de lerares achtereenvolgens alle personalia van ons vroeg, waaronder onze geloofsovertuiging. In de klas zaten naast katholieken uiteraard ook Joden, en zelfs lutheranen van Duitse afkomst. Toen het mijn beurt was, antwoordde ik: "Ik ben ongodsdienstig." Ja, dat woord gebruikte ik. De lerares werd woedend en begon me toe te schreeuwen: "Kijk eens aan, dat is iets nieuws, alle mensen hebben hun religie, zelfs de Joden, en hier heb ik zo'n filosoof die me komt vertellen dat hij ongodsdienstig is!" Daarna werd ik van die school weggestuurd en omdat het schooljaar al begonnen was, stuurden ze me toen snel naar een privéschool voor meisjes. Ik voelde me heel vreemd, want er waren daar behalve ik maar twee andere jongens. Het hele jaar doorliep ik in gezelschap van meisjes' (CCCN1 30).

Ergens thuis zijn, ergens deel van uitmaken, het was nooit een gegevenheid in het leven van Kołakowski. Altijd een buitenbeentje. Dat markeerde ook zijn latere leven als filosofische *Einzelgänger*, die in geen enkel hokje past. Zijn positie is nooit zonder meer vast te leggen: hij was een vrije geest en die laat zich niet labelen. Die is misschien enkel in paradoxen te vatten. Een conservatieve, liberale socialist – zoals hij zichzelf ooit omschreven heeft (1978c in: E, MET, NP) – een vrolijke pessimist, een scepticus die sceptisch naar het scepticisme staat. Al die omschrijvingen zouden toepasbaar zijn op zijn denken en getuigen vooral van het feit dat eigenlijk geen enkele omschrijving echt toepasbaar is op dat denken. Een denken dat zich al in het interbellum begint te vormen. 'Ik zou het niet kunnen verklaren, maar ik heb algemeen de indruk dat de kindertijd, ergens tot het twaalfde levensjaar, de periode is waarin een mens datgene wordt wat hij de rest van zijn leven zal zijn' (CCCN1 38).

De kiemen van Kołakowski's denken liggen in zijn ervaringen uit die tijd. Ze liggen reeds in het hoofd van die eigenaardige jongen die niet op school past, de ongodsdienstige jongen die niet verdraagt hoe antisemitische schoolkameraden zijn Joodse vrienden beledigen, die niet bij de scouts wil, omdat hij niet van dat groepsgebeuren in uniformen houdt, die bang is van de regen, omdat het zo hard kan gieten dat hij vreest dat iedereen zal verdrinken, die nog geen twaalf jaar is wanneer de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, en die besluit zich voluit op de wereld van boeken te storten terwijl de wereld rondom hem naar de afgrond marcheert.

De oorlogsjaren

Kołakowski verbleef bij een oom in Radom toen de eerste bommen op Polen vielen. Zijn vader verbleef op dat moment in Warschau. Toch was de stemming niet meteen neerslachtig. Velen meenden dat de oorlog niet lang zou duren. 'Nadat de Duitsers alle scholen hadden gesloten, ging ik nog enkele dagen naar het Skorupki-gymnasium[1]. Op een dag vroeg iemand of het waar was dat de oorlog tegen Kerstmis al voorbij zou zijn, zo werd immers op de radio verteld. De leraar antwoordde dat dit zeker niet voor de eerstkomende Kerstmis het geval zou zijn, en ook niet voor die daarna, en zeker ook niet voor de daaropvolgende Kerst. Hij werd daarvoor enorm uitgelachen, want de misvatting dat de oorlog niet lang zou duren was erg wijdverbreid. Er werd gedacht dat we binnenkort wel de overwinning zouden behalen. Wat zullen ze ons maken, die Duitse pantserwagens, prullerig, waarschijnlijk van karton…' (CCCN1 41).

Kołakowski had via de radio vernomen dat de oorlog uitgebroken was. Polen werd niet enkel door Duitsland aangevallen; op 17 september 1939 vielen de troepen van het Rode Leger langs de oostelijke zijde het land binnen. Het duurde niet lang vooraleer Kołakowski zelf met het oorlogsgedruis geconfronteerd werd. In Radom stond een wapenfabriek die de Duitsers wilden vernielen, maar de bommen kwamen overal neer. Samen met het gezin van zijn oom en enkele kennissen en vrienden vluchtte hij oostwaarts, maar ze kwamen niet ver en keerden weer terug naar Radom. Daar werd het appartement van zijn oom algauw door de Duitsers ingenomen.

In de maanden die daarop volgden verbleef Kołakowski bij zijn tante in Łódź, tot hij ook daar weggevoerd werd. 'Dat gebeurde, denk ik, in februari 1940. Op een dag kwamen mannen in uniform binnen en ze verplichtten ons om de woning te verlaten. Drie dagen lang hebben ze ons vastgehouden in een lege fabriek. Daarna namen ze alles van ons af, werden we op een trein gezet en weggevoerd. Ik herinner me dat het heel koud was en dat ik juist Żeromski aan het lezen was. We reden, niet wetend waarheen' (CCCN1 43).

Het is tekenend voor de intellectuele begeestering van de jonge Kołakowski dat hij in de kou Stefan Żeromski (1864-1925) las, een van

1 Ignacy Jan Skorupka was een priester die als kapelaan dienst deed in het Poolse leger en die in 1920 stierf in de befaamde Slag om Warschau, toen het Rode Leger en de communisten Polen zo goed als helemaal verslagen hadden, maar het zogenaamde 'wonder aan de Wisla' geschiedde. Ondanks hun overweldigende numerieke minderheid slaagden de Polen erin om de Russen terug te drijven. Skorupka stierf hierbij en werd zo een nationale held en symbool van de Slag om Warschau.